UOT 159.9

Zabitə Mustafa qızı İsayeva
Sumqayıt Dövlət Universitetinin
Pedaqogika və psixologiya kafedrasının baş müəllimi
https://orcid.org/0000-0002-5107-2798
https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(4).166-169

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN YARADICI TƏXƏYYÜLÜ

Забита Мустафа гызы Исаева
старший преподаватель кафедры педагогики и психологии
Сумгаитского Государственного Университета

ТВОРЧЕСКОЕ ВООБРАЖЕНИЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Zabita Mustafa Isaeva
senior lecturer at department of Pedagogy and psychology of
Sumgayit State University

CREATIVE IMAGINATION OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

Xülasə. Elmi məqalədə kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcı təxəyyülünün mahiyyəti və funksiyaları araşdırılır. Məqalədə məktəbəqədər və kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcı təxəyyülünün inkişafının psixoloji və pedaqoji mərhələləri müəyyən edilmişdir. Yaradıcı təxəyyül və idrak prosesləri arasındakı əlaqə öyrənilmişdir. Öyrənməyin zəruriliyinin kiçik yaşlı məktəblilərin həyatında ən əhəmiyyətli cəhətlərdən biri olduğu xüsusi olaraq qeyd edilir.
Açar sözlər: *yaradıcı təxəyyül, kiçik yaşlı məktəblilər, fantaziya, təxəyyülün funksiyaları, yaradıcı təxəyyülün mərhələləri*

Аннотация. В научной статье исследуются природа и функции творческого воображения младших школьников. В статье определены психолого-педагогические этапы развития творческого воображения дошкольников и младших школьников. Изучена связь между творческим воображением и познавательными процессами. Особо отмечается, что потребность учиться является одним из важнейших аспектов в жизни младших школьников.
Ключевые слова: *творческое воображение, школьники младшего возраста, фантазия, функции воображения, этапы творческого воображения*

Abstract. This scientific article examines the nature and functions of the creative imagination of primary schoolchildren. The article defines the psychological and pedagogical stages of development of the creative imagination of preschoolers and primary schoolchildren. The connection between creative imagination and cognitive processes has been studied. It is especially noted that the need to learn is one of the most important aspects in the life of primary schoolchildren.
Keywords: *creative imagination, primary schoolchildren, fantasy, functions of imagination, stages of creative imagination*

Kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcı təxəyyülünün inkişafına həsr olunmuş psixoloji tədqiqatlar mühüm yer tutur. Əksər müəlliflər (A.N. Leontyev, D.B. Elkonin və s.), təxəyyülün genezisini uşağın oyun fəaliyyətinin inkişafı və kiçik yaşlı məktəblilərin ənənəvi olaraq yaradıcı fəaliyyətləri (konstruktiv, musiqi, vizual, bədii-ədəbi) mənimsəmələri ilə əlaqələndirirlər. Uşaqların yaradıcı təxəyyülünün vəziyyəti aşağıdakı amillərdən: yaş, əqli inkişaf xüsusiyyətlərindən, yəni psixofizik inkişafın hər hansı bir pozğunluğunun olmasından; fərdi şəxsiyyət xüsusiyyətlə-

rindən: motivlərin şüurluluğu və istiqamətindən, "Mən obrazı"nın qiymətləndirici strukturundan, ünsiyyət xüsusiyyətlərindən, o cümlədən təlim və tərbiyə prosesinin inkişafından, temperament və xarakter xüsusiyyətlərindən, asılıdır.

L.S. Vıqotskiyə görə, uşaqların təxəyyülünün psixoloji mexanizmini bilmək lazımdır, çünki bunun əsasını fantaziya ilə reallıq arasındakı əlaqə təşkil edir. Təxəyyülün yaradıcı fəaliyyəti birbaşa insanın əldə etdiyi sosial təcrübəsinin zənginliyindən və müxtəlifliyindən asılıdır, çünki bu təcrübə fantaziya strukturlarının yaradıldığı materialı təmsil edir. İnsanın təcrübəsi nə qədər zəngin olarsa, onun təxəyyülünün ixtiyarında bir o qədər material olar. Yetkin insanların vəzifəsi kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcı fəaliyyətinin inkişafına şərait yaratmaq və uşağın sosial təcrübəsini genişləndirməkdir, çünki təxəyyül reallığın özü ilə bağlıdır və onun qavranılması prosesində təcrübə toplanır və onu zənginləşdirir.

Psixoloq T. Ribo təxəyyülün inkişafının əsas qanununu üç mərhələdə təqdim etmişdir:

- ***uşaqlıq və yeniyetməlik*** - fantaziya, oyun, nağıl, bədii ədəbiyyatın üstünlük təşkil etməsi;
- ***gənclik*** – bədii ədəbiyyat və fəaliyyətin birləşməsi;
- ***yetkinlik*** – təxəyyülün ağıl və zəkaya tabe olması.

Kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcı təxəyyülü real həyat təcrübəsi qazandıqca tədricən inkişaf edir. Şagirdin təcrübəsi nə qədər zəngindirsə, ətrafdakı reallıq haqqında nə qədər çox təəssürat toplayırsa, həmçinin onun təxəyyülünün materialı nə qədər zəngindirsə onun təxəyyülü və yaradıcılığı üçün bir o qədər geniş imkanlar açılır. Kiçik yaşlı məktəblilərin təşkil etdikləri oyunlarda, nağıl və hekayələrdə, rəsm çəkməkdə onlar fəal şəkildə həyata keçirilir. Yaradıcılıq qabiliyyətləri dedikdə, yeni təhsil məhsullarının yaradılmasına yönəlmiş əqli fəaliyyət və hərəkətləri yerinə yetirməkdə şagirdin hərtərəfli imkanlarını başa düşürük.

Yaradıcılıq vasitəsilə uşaq təfəkkürünü inkişaf etdirir. Məktəb yaşı kritik mərhələ olan böhran ilə başlayır. Məktəbəqədər yaşdan kiçik məktəb yaşına keçid zamanı şagird dəyişir. Uşaqların spontanlığının bilavasitə səbəbi daxili və xarici həyatın qeyri-kafi fərqləndirilməsidir. Uşaq yaşadıqlarını tədricən dərk etməyə başlayır, onda "xoşbəxtəm", "kədərlənirəm", "hirslənirəm", "mehribanam" anlayışları yaranır. Uşaqlıq təcrübələri xüsusi məna qazanır və nəticədə uşaq özü ilə yeni münasibətlər qurur ki, bu da təcrübələrin ümumiləşdirilməsi və mürəkkəbləşməsi prosesi sayəsində mümkün olmuşdur.

Kiçik yaşlı məktəblilərdə təxəyyülün inkişafı hansı mərhələlərdən ibarətdir?

3 yaşlı uşaqda təxəyyülün şifahi formaları inkişaf edir, təxəyyül müstəqil psixi prosesə çevrilir. 4-5 yaşında uşaq əqli səviyyədə qarşıdan gələn hərəkətləri planlaşdırmağı və qurmağı öyrənir. 6-7 yaşlarında təxəyyül artıq kifayət qədər aktiv, mənalı olur ki, tədricən uşaqların yaradıcılığının ilk elementləri təzahür edir.

Təxəyyülü canlandıran bir mühitə: böyüklərlə emosional ünsiyyətə, müxtəlif növ obyektiv və manipulyasiya fəaliyyətlərinə tələbat yaranır.

Məhz bu yaş dövründə şagirdin yeni sosial statusu, normativ münasibətləri onun həyat şəraitini çətinləşdirir, tez-tez onun üçün stressli olur, zehni gərginliyi artırır, bu da uşağın fiziki sağlamlığına, emosional vəziyyətinə və davranışına öz təsirini göstərir.

Məktəbdə kiçik yaşlı məktəblinin həyat şəraitinin standartlaşdırılması onun təbii inkişafına mane olmağa başlayır ki, bu da yaxın insanlar tərəfindən başa düşüləndir. Tədricən şagird məktəbin standart şəraitinə uyğunlaşır ki, bu da ona təhsil fəaliyyətində kömək edir. İbtidai məktəb yaş dövrü idrak proseslərinin (qavrayış, yaddaş, təxəyyül və s.) intensiv və keyfiyyətcə transformasiyası dövrüdür ki, onlar şüurlu və iradi xarakter kəsb edir.

Kifayət qədər inkişaf etmiş təxəyyül olmadan şagirdin təhsil işi uğurla davam edə bilməz, buna görə də, uşaqların yaradıcılığında təxəyyülün inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq lazımdır ki, bu da onların real həyat təcrübəsini genişləndirməyə və çoxlu təəssüratlar toplamağa kömək etsin. Kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcı təxəyyülünün aparıcı komponentləri *keçmiş təcrübə* və uşağın daxili mövqeyindən asılı olan *xarici mühitdir.*

Kiçik yaşlı məktəblilərin həyatında yaradıcı təxəyyül bir sıra spesifik funksiyaları yerinə yetirir. *Birinci funksiya* reallığı obrazlarda təmsil etmək və problemlərin həlli zamanı onlardan istifadə etməyi bacarmaqdır. Yaradıcı təxəyyü-

lün bu funksiyası təfəkkürlə bağlıdır və onunla üzvi şəkildə inkişaf edir. Təxəyyülün *ikinci funksiyası* emosional vəziyyətləri tənzimləməkdir. Kiçik məktəbli öz təxəyyülünün köməyi ilə tələbatlarını qismən də olsa ödəyir, onların yaratdığı gərginliyi aradan qaldıra bilir. Bu həyati funksiya psixoanalizdə inkişaf etdirilir [4].

Yaradıcı təxəyyülün *üçüncü funksiyası* idrak proseslərinin tənzimlənməsində şagirdin könüllü şəkildə birbaşa iştirakı ilə bağlıdır. Obrazların köməyi ilə şagird lazımi hadisələrə diqqət yetirə bilər. Şəkillər vasitəsilə o, qavrayışı, xatirələri idarə etmək imkanı qazanır. Yaradıcı təxəyyülün *dördüncü funksiyası* daxili fəaliyyət planında: təsvirləri manipulyasiya etməklə onları əqlində həyata keçirməkdir. Nəhayət, *beşinci funksiya* fəaliyyətin planlaşdırılması və proqramlaşdırılması, eləcə də proqramların tərtib edilməsi, onların düzgünlüyünün və icra prosesinin qiymətləndirilməsidir [5].

Yaradıcı təxəyyül yeni, orijinal obrazın, ideyanın yaradılmasıdır. Bu halda yeni sözün ikili mənası var: obyektiv və subyektiv. Bu yeniliklər arasında fərq qoyulur. Obyektiv yeni, hazırda mövcud olmayan ideyalardır. Bu yeni olan artıq mövcud olanı təkrarlamır, orijinaldır. Subyektiv olaraq yeni olan ibtidai sinif şagirdi üçün yenidir. Mövcud olanı təkrarlaya bilər, amma onun bundan xəbəri yoxdur. Özü üçün orijinal, bənzərsiz kimi kəşf edir və başqalarına naməlum hesab edir. Burada qeyd etmək lazımdır ki, uzun müddət psixologiyada belə bir fərziyyə var idi ki, ona görə təxəyyül əvvəlcə uşağa xasdır və uşaqlıqda daha məhsuldar olur, yaşla əlaqədar intellektə tabe olur və sönür.

Bununla belə, L.S. Vıqotskiy bu cür mövqelərin uyğunsuzluğunu göstərir. Təxəyyülün bütün təsvirləri nə qədər qəribə görünsə də real həyatda alınan fikir və təəssüratlara əsaslanır. Bu baxımdan uşaqların təcrübəsi böyüklərin təcrübəsindən daha zəifdir. Deyə bilmərik ki, uşağın təxəyyülü böyüklərdən daha zəngindir. Sadəcə olaraq bəzən kifayət qədər sosial təcrübəsi olmayan şagird həyatda rastlaşdıqlarını özünəməxsus şəkildə şərh edir, bu izahatlar çox vaxt gözlənilməz və orijinal görünür.

Kiçik məktəb yaş dövrü yaradıcı təxəyyülün və fantaziyanın inkişafı üçün ən əlverişli və həssas yaş kimi təsnif edilir. Uşaqların oyunları və söhbətləri onların təxəyyül gücünü əks etdirir. Onların hekayələrində və söhbətlərində reallıq və fantaziya tez-tez qarışır və təxəyyülün təsvirləri emosional gerçəklik qanunu sayəsində uşaqlar tərəfindən tamamilə real olaraq yaşanır. Kiçik yaşlı məktəblilərin təxəyyülünün ən parlaq və sərbəst təzahürü oyunda, rəsmdə, hekayə və nağılların yazılmasında müşahidə olunur.

Uşaqların yaradıcılığında təxəyyülün təzahürləri müxtəlifdir: bəziləri reallığı canlandırır, digərləri isə yeni fantastik obrazlar və vəziyyətlər yaradır. Hekayələr yazarkən uşaqlar bildikləri süjetləri, misraları, qrafik təsvirləri bəzən heç fərqinə varmadan götürə bilirlər. Lakin onlar çox vaxt bilərəkdən məlum süjetləri birləşdirərək yeni obrazlar yaradır, qəhrəmanlarının müəyyən cəhətlərini, keyfiyyətlərini qabardırlar. Yaradıcı təxəyyülün yorulmaz işi kiçik məktəbli üçün ətrafdakı dünyanı öyrənmək və mənimsəmək üçün təsirli bir yol, şəxsi praktik təcrübədən kənara çıxmaq imkanı, dünyaya yaradıcı yanaşmanın inkişafı üçün ən vacib psixoloji ilkin şərtdir.

Kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcı təxəyyülünün inkişafına aşağıdakı şərtlər kömək edir:

* şagirdlərin müxtəlif fəaliyyət növlərinə cəlb edilməsi;

* dərslərin keçirilməsinin qeyri-ənənəvi formalarından istifadə, problemli vəziyyətlərin yaradılması, rollu oyunlardan istifadə, işin müstəqil icrası;

* müxtəlif materiallardan istifadə;

* müxtəlif növ psixoloji və pedaqoji tapşırıqlardan istifadə.

Beləliklə, uşaqların yaradıcı təxəyyülü təlim və tərbiyəyə kompleks yanaşmanın ehtiyatlarını reallaşdırmaq üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. İbtidai sinif şagirdinin həyatında yaradıcı təxəyyülün əhəmiyyəti, onun psixi proseslərinə və vəziyyətlərinə, hətta orqanizminə necə təsir etdiyi barədə çoxlu bilgilər mövcuddur ki, bu da bizi yaradıcı təxəyyül problemini xüsusi olaraq nəzərdən keçirməyə sövq etdirir.

Təxəyyül sayəsində kiçik yaşlı məktəbli öz fəaliyyətini yaradır, onu ağıllı şəkildə planlaşdırır və idarə edir. Yaradıcı təxəyyül şagirdi bilavasitə mövcudluqdan kənara çıxarır, ona keçmişi xatırladır, gələcəyə istiqamətləndirir. Yaradıcı təxəyyül əyani-obrazlı təfəkkürün əsasını təşkil edir ki, bu da ibtidai sinifdə şagirdə praktiki hərəkətlərin birbaşa müdaxiləsi olma-

dan situasiyanı idarə etməyə və problemləri həll etməyə imkan verir. Yaradıcı təxəyyül idrakdan onunla fərqlənir ki, onun obrazları heç də həmişə reallığa uyğun gəlmir, çünki onların tərkibində fantaziya və fantastik elementlər vardır.

Problemin aktuallığı. Elmi məqalədə kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcı təxəyyülünün mahiyyəti və funksiyaları araşdırılır. Uşaqların yaradıcılığında təxəyyülün inkişafı üçün əlverişli şəraitin olması xüsusi olaraq qeyd edilir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə məktəbəqədər və kiçik yaşlı məktəblilərin yaradıcı təxəyyülünün inkişafının psixoloji və pedaqoji mərhələləri müəyyən edilmişdir. Yaradıcı təxəyyül və idrak prosesləri arasındakı əlaqə öyrənilmişdir.

Problemin praktiki əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar faydalana bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva S.B. İstedadlı şagirdlərlə müəllimin işinin xüsusiyyətləri // Pedaqoji Universitet Xəbərləri. 2012. №3, -s. 285-288.
2. Əzimov Q.E. Psixi inkişaf və tərbiyənin müasir problemləri. -Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, -2004. - 338 s.
3. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. -М., 2002. -320 с.
4. Ванник М. Э. Творческое воображение на уроках. -М., 2005.
5. Ванник М. Э. Развиваем творческое воображение у детей. -М., 2005.
6. Энгельмейер П. К. Теория творчества. – 2-е изд. – М.: ЛКИ, 2007. – 208 с.

E-mail: Zabite66@box.az

Redaksiyaya daxil olub: 24.06.2024